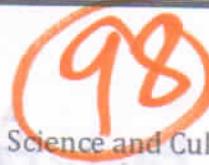

२१.२.२०१८ तारीख

"Dissemination of Education for Knowledge, Science and Culture"

-Shikshanmahareshi Dr. Bapuji Salunkhe

Vivekanand College, Kolhapur

Dept. of History

Indian Council of
Social Science Research

NAAC Reaccredited "A"
With CGPA - 3.24
58th Rank in NIRF

Organizes

KOLHAPUR

ICSSR, New Delhi Sponsored Two Day National Seminar on
**"Past, Present and Future of
Art, Architecture and Literature in India"**

9th-10th February, 2018

PROCEEDINGS

A Special Issue of

Electronic International Interdisciplinary Research Journal

Vol. VII , Special Issue - II

ISSN -2277-8721 UGC Approved No. -48833

Dr. S. R. Kattimani

Chief Editor

Dr. Manjushri Ghoropade

Co-Editor

Dr. S. Y. Hongekar

Principal,
Vivekanand College, Kolhapur

"Past, Present and Future of Art, Architecture and Literature in India"

PROCEEDINGS

ICSSR, New Delhi Sponsored Two Day National Seminar Organized by

**Dept. of History,
Vivekanand College, Kolhapur**

Indian Council of
Social Science Research

Editor

Dr. S. R. Kattimani

Assistant Professor- History,

Vivekanand College, Kolhapur

Co-Editor

Dr. Manjushri Ghorpade

HOD- History

Vivekanand College, Kolhapur

Published by

Dr. S. Y. Hongekar

Vivekanand College, Kolhapur

2130, E- ward, Tarabai Park , Kolhapur-416003

Sr. No.	Author Name	Research Paper / Article Name	Page No.
38.	सचीन ए. वाघेले	गुजरात के बौद्ध कालिन गुफा स्थापत्य	134 To 135
39.	काशिलिंग र. गावडे	भारतातील मंदिर स्थापत्याच्या तीन शैली	136 To 138
40.	नंदा संजय नायकवडी	सुल्तानशाहीतील वास्तुकलेचा आढावा	139 To 141
41.	उमा उत्तम पाटील	ऐतिहासिक पर्यटनाचे महत्त्व	142 To 146
42.	शिला जगताप	सुलतानशाहीच्या काळातील स्थापत्यकला	147 To 150
43.	दिपक संभाजी माने रोहिणी बाळकृष्ण औताडे	चौलकालीन स्थापत्यकला	151 To 152
44.	अजितकुमार नेमिनाथ चौगुले	कलातीर्थ अजिंठा - एक समृद्ध जागतिक सांस्कृतिक वारसा	153 To 155
45.	डॉ.अजितकुमार दादासो जाधव	दशावतार लोककला	156 To 158
46.	डॉ. सुप्रिया चंद्रशेखर खोले,	कोल्हापूर जिल्ह्यातील ऐतिहासिक ठिकाणे चक्रेश्वरवाडी – तपसा आणि पर्यटन	159 To 161
47.	संयोगिता शिरीष सासने	ब्रिटीशकाळातील रत्नागिरीतील स्थापत्य – थिबा पॅलेस	162 To 169
48.	रामचंद्र वसंत कुमार	भारतातील पारंपारिक मृद्यापत्र कला आणि त्याचे भवितव्य :विशेष संदर्भ कोल्हापूर जिल्हा	170 To 176
49.	Dr. Leelawati Arvind Patil	STRUGGLE FOR EXISTENCE IN "PARAJA" BY GOPINATH MOHANTY	177 To 179
50.	Mr. Pramod. F. Halemani	IMPORTANCE OF BADAMI CHALUKYAS ARCHITECTURE	180 To 181
51.	Dr. M. V. Charnkar Mrs. B. P. Thengil	DEVELOPMENT OF ARCHITECTURE IN MUGHAL ERA	182 To 183
52.	Mr. Tejas Yashwant Bhosale	SOCIO-ECONOMIC IMPACTS ON LITERATURE IN THE LIGHT OF ARUNDHATI ROY'S THE GOD OF SMALL THINGS	184 To 187
53.	Mr Abhinandan J. Patil	TEMPLE ARCHITECTURE, PAST AND PRESENT	188 To 195
54.	Prof. Mrs. Sharmila Sabale Dr. Anil T. Gaikwad	THE ANCIENT TEMPLES AND ITS ARCHITECTURE IN INDIA – A LESSON FOR PRESENT ARCHITECTS	196 To 199
55.	Prof Kiran Sarjerao Pawar	HISTORICAL PAST AND PROGRESSIVE PRESENT OF ARTISAN GHISADI COMMUNITY	200 To 204
56.	Mr. Sachin Subhash Bolaikar	SIGNIFICANT FEATURES OF KADAMBA STYLE OF TEMPLE ARCHITECTURE: A STUDY	205 To 209

कोल्हापूर जिल्ह्यातील ऐतिहासिक ठिकाणे चक्रेश्वरवाडी – तपसा आणि पर्यटन

डॉ. सुप्रिया चंद्रशेखर खोले,
सहयोगी प्राध्यापक, इतिहास विभाग,
चंद्राबाई – शांतापा शेंडुरे कॉलेज, हुपरी,
ताळुका – हातकणगले, जिल्हा – कोल्हापूर

दक्षिण महाराष्ट्रातील राजकीय, सामाजिक आणि सांस्कृतिक घडामोर्डीचे केंद्र असणारे एक महत्वाचे शहर म्हणजे कोल्हापूर ! करवीरनिवासिनी अंबाबाईच्या वास्तव्याने पुनीत झालेले हे शहर दक्षिण काशी म्हणून प्रसिद्ध आहे. कोल्हापूर शहरास प्राचीन ऐतिहासिक परंपरा लाभली आहे. कोल्हापूरातील ब्रह्मपुरी टेकडीच्या परिसरात झालेल्या उत्खनातून मिळालेल्या वस्तूमुळे प्राचीन रोमन साम्राज्याबरोबर कोल्हापूरचे व्यापारी संबंध होते हे सिद्ध झाले आहे. सातवाहन, शिलाहार, राष्ट्रकूट, यादव इत्यादी सत्तांनी येथे राज्य केले. मध्ययुगीन काळात बहामनी सत्ताधीशानंतर आदीलशहाच्या ताब्यात हा प्रदेश होता, नंतर तो स्वराज्यात आला. कोल्हापूरचे विशेष महत्व वाढले ते रणरागिणी ताराबाईनी येथे स्वतंत्र राज्य स्थापन केल्यावर! कोल्हापूर शहराची आणि परिसराची उत्तरोत्तर प्रगती होत गेली. या सर्व कालखंडाच्या पाऊलखुणा आजही विधिवास्तू – मंदिराच्या रूपाने भहावयास मिळतात. हे पहायला लाखो पर्यटक भेट देतात. अंबाबाईचे मंदिर, जुना राजवाडा, नवा राजवाडा, रंकाळा, जोतिबा, पन्हाळा, खिंड्रापूर, विशाळगड, नुसिंहवाडी, बाहुबली, रामलिंग, गगनबाबडा इत्यादी अनेक ठिकाणे पर्यटकांच्या आकर्षणाचा केंद्रबिंदू बनली आहेत. महाराष्ट्राबरोबरच देशपरदेशातून येथे पर्यटक येतात. पर्यटनाबरोबरच खवर्यांची रसना तृप्त करणारे अनेक खाद्यपदार्थ येथे बनतात. पर्यटनाचा स्वर्ग असे कोल्हापूरचे वर्णन करावे लागेल. याचबरोबर कोल्हापूर जिल्ह्यात काही ठिकाणे अशी आहेत की ज्याचे ऐतिहासिक मूल्य खूप आहे परंतु प्रशासनाकडून आणि पर्यटकांकडूनही तुलनेने ती दुर्लक्षित राहिली आहेत. यापैकीच दोन ठिकाणे आहेत ती म्हणजे चक्रेश्वरवाडी आणि तपसा .

वैशिष्ट्ये –

राधानगरी तालुक्यातील चक्रेश्वरवाडी हे गाव कोल्हापूर शहरापासून दक्षिणेला सुमारे ३० किलोमीटर अंतरावर आहे. जुने मंदिर आणि गावाजवळच्या टेकडीवर असणारे शिलावर्तुळ आणि शैवकापालिक पंथीयांच्या उपासनेचे ठिकाण असणारे तपसा हे येथील प्रमुख वैशिष्ट्ये आहेत.

१ चक्रेश्वरवाडी जवळील टेकडी –

चक्रेश्वरवाडीजवळ एक टेकडी असून टेकडीवर असंख्य काळ्या रंगाचे पाषाण आहेत. यातील अनेक पाषाणावर गोलाकार एकात एक असलेली चक्रे दिसतात. यावरुनच या गावाला चक्रेश्वरवाडी नांव पडले असावे. स्थानिक लोकांच्या मते दरवर्षी वेगळ्या दगडांवर अशी चक्रे उमटतात. यातीलच दोन तीन मोठ्या आकाराच्या पाषाणाची शिवलिंग म्हणून पूजा केली जाते. त्याभोवती छत नसलेल्या दगडी भिंती बांधल्या आहेत. मोठ्या टेकडीवर विखुरलेल्या स्वरूपात असे पाषाण आढळतात. हा परिसर झाडाझुडपांनी व्याप्त आहे. इथं लोकांचा फारसा वावर नसतो. पाषाणावर असलेली चक्रे ही मानव निर्मित आहेत की निसर्गनिर्मित, याबाबत अभ्यासकांच्यात मतभिन्नता दिसते. शिवाजी विद्यापीठातील भूगोल विभागात कार्यरत असणारे डॉ. डी. एच. पवार यांनी याबाबतचा अभ्यास केला, त्यांच्या मते ही चक्रे निसर्गनिर्मित असून ती खडकांच्या रासायनिक विद्यारणामुळे निर्माण झालेली असावीत. काळाच्या ओघात या खडकांची झीज होत गेली आणि ही चक्रे अधिक स्पष्ट दिसू लागली. याची निर्मिती ही खूप पूर्वी म्हणजेच दख्खन पठाराच्या निर्मितीच्यावेळीच झालेली असावी. अशाच प्रकारची चक्राकार आकृत्या असलेली पाषाणे विशाळगडजवळ आणि महाबळेश्वर जवळही सापडतात. या टेकडीवर शिलावर्तुळ आहे ते येथे अशमयुगीन दफनभूमी असावी किंवा एखादे गांव इथे गाडले गेले असावे असे निर्देशित करते. इतिहास अभ्यासक उमाकांत राणीगा यांच्या मते येथे पूर्वी गंगापूर नावाचे गाव होते ते गाडले गेले. खोदकाम करताना

काही वस्तु सापडल्या मात्र त्या जतन केल्या गेल्या नाहीत. या टेकडीच्या आसपास निसर्गनिर्मित किंवा मानवनिर्मित कोणताही अडथळा नाही त्यामुळे अतिशय सुस्पष्ट असे आकाशदर्शन होते.

2 चक्रेश्वर मंदिर

हेमांडपंथी पद्धतीने बांधलेल्या या मंदिराचे बांधकाम शके 1421 मध्ये म्हणजेच इसवी सन 1499 मध्ये झालेले आहे असा उल्लेख येथे असलेल्या शिलालेखा मध्ये दिसून येतो. हे मंदिर पूर्वभिमुख असून जमीन सपाटीपासून खाली आहे. म्हणजेच काही पायरेया उत्तरात जावे लागते. हेमांडपंथी पद्धतीची वैशिष्ट्ये म्हणजेच सभामंडप, उपसभामंडप, अंतराळ आणि गर्भगृह अशी येथील रचना आहे. गाभान्यात शंकराची पिंड आहे. या पिंडीवर पूर्वभिमुख मुख कोरलेले आहे. मंदिरात प्रवेश केल्याबरोबर पूर्वभिमुख गणपती तर गाभान्याकडे तोंड असणारे तीन नंदी आहेत. सभामंडपात उत्तरेच्या भिंतीला कार्तिकेय, विष्णु, काळभैरवाच्या मूर्ती आहेत. उपसभामंडपात महिषासुरमर्दिनीची मूर्ती असून याच मूर्तीच्या उजव्या बाजूला श्री लक्ष्मीनृसिंहाची छोट्या आकाराची अत्यंत सुबक मूर्ती कोरलेली आहे. मुख्य मंदिराच्या आवारात दीपमाळ आहे. या दीपमाळवर गणपतीची छोटी प्रतिकृती कोरली आहे. आवारातच ग्रामदेवतांची तुलनेने लहान असलेली मंदिरे आहेत. भग्नावस्थेतील विविध मूर्त्या आणि वीरगळ ठेवलेले आहेत. मुख्य मंदिराच्या उजव्या बाजूस एक भुयार असून ते तपसा या ठिकाणापर्यंत जाते असे स्थानिक गावकन्यांचे म्हणणे आहे. इतिहास अभ्यासक उमाकांत राणींगा यांच्या मते हे भुयार नसून साधनेसाठी तयार केलेली खोली होती.

3 तपसा

चक्रेश्वरवाडीपासून सुमारे सहा किलोमीटर अंतरावर तपसा हे ठिकाण असून त्यासाठी डोंगर उतारावरून खाली जावे लागते. येथेही छोटे मंदिर असून त्यात दोन शिवलिंगे आहेत. मंदिराला लागून छोटे कुंड आहे. कुंडाच्या एका बाजूला नैसर्गिक खडकांची रचना असून वैशिष्ट्य म्हणजे छोट्या आकाराच्या गुहा आहेत. गुहांची उंची खूप कमी म्हणजे तीन ते साडे तीन फूट आहे आणि यामध्ये कुंडातील पाणी शिरलेले असते. आतमध्ये अंदर आणि जाता येत नसले तरी साधारणपणे दहा फूट अंतरावर गुहेच्या दोन्ही बाजूस मूर्त्या कोरलेल्या दिसतात. गुहांच्या आतल्या भिंतीवर शिवगणांतील योगिनी आणि भैरव यांच्या मूर्ती कोरलेल्या आहेत. आता त्यांची झीज झाली आहे. हे शैव कापालिक पंथीयांचे साधनेचे ठिकाण असावे असे मत उमाकांत राणींगा यांनी मांडले आहे. हा पंथ साधारणपणे इसवी सनाच्या दुसऱ्या शतकात लयाला गेला. म्हणजेच हे बांधकाम त्यापूर्वीचे असावे.

सद्य परिस्थिती

चक्रेश्वरवाडीतून शिलावर्तुळ असलेल्या टेकडीकडे जाणारा रस्ता शेतवडीतून जातो. जी पायवाट आहे ती अरुंद आणि भेगाळलेली आहे. पावसाळ्यात आणि रबी हंगामातील पीक निघेपर्यंत या स्थानाकडे जाणे कठीन होते. अशा या परिस्थितीमुळे पर्यटक येत नसावेत. इथल्या स्थानिक जनतेवर धार्मिक श्रद्धांचा पगडा अधिक असल्यानं बांधकामेही झालेली नाहीत. चक्रेश्वरवाडी आणि तपसा या दोन्ही ठिकाणांचा शासनाकडून आणि पुरातत्त्विभागाकडून अधिक अभ्यास होणे गरजेचे आहे.

पर्यटन विकासाच्या दृष्टीने आवश्यक गोष्टी

कोल्हापूर जिल्ह्यातील इतर ठिकाणांच्या तुलनेत येथे भेट देणाऱ्यांची संख्या फारच कमी दिसते. या विषयाचे अभ्यासक आणि जिज्ञासू या व्यतिरिक्त सर्वसामान्य पर्यटक येथे कमी दिसतात. या स्थळांची माहिती लोकांपर्यंत पोहोचविष्ण्यासाठी विशेष प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. ज्यासाठी इंटरनेट, फेसबुक किंवा इतर समाज माध्यमांचा उपयोग करता येईल. या ठिकाणांपर्यंत दलणवळणाच्या चांगल्या सोयी सुविधा करणे, चक्रेश्वरवाडीत पर्यटकांसाठी आवश्यक सुविधा त्याचप्रमाणे माहिती देणारे गाईड उपलब्ध होणेही महत्वाचे आहे. सर्वात महत्वाची गोष्ट म्हणजे पुरातत्त्व खात्याकडून या सर्व ठिकाणांचा अधिक अभ्यास होणे आणि नेमकी माहिती लोकांपर्यंत पोहोचणे आवश्यक आहे. या सर्व प्रक्रियेतील स्थानिक लोकांचा सहभाग वाढावा यासाठी त्यांचे प्रबोधनही गरजेचे आहे. या ठिकाणांचा अधिक अभ्यास प्रचलित इतिहासामध्ये अधिक भर घालू शकतो त्याचप्रमाणे पर्यटकांनाही

आकर्षित करू शकतो .ऐतिहासिक ठिकाणांचे जतन आणि संवर्धन झाले की पर्यटन वाढते आणि पर्यटन वाढले की अशा ठिकाणांचे जाणीवपूर्वक जतन होऊ लागते .

मानवाला आपल्या भविष्य काळाचे आकर्षण असते त्याचप्रमाणे भूतकाळाचेही असते. यामुळेच भूतकाळाच्या पाऊलखुणा शोधण्याचा तो सातत्याने प्रयत्न करत असतो. कोल्हापूरच्या इतिहासाचा धांडोळा घेतला तर इसवी सन पूर्व कालखंडापासूनच्या अनेक पाऊलखुणा आपल्याला सापडतात. कोल्हापूरचा ग्रीक – रोमन संस्कृतीशी असलेला व्यापारी संबंध, ब्रह्मपुरीच्या उत्खननात उजेडात आलेल्या अनेक गोष्टी ऐतिहासिक कोल्हापूरची ओळख करून देतात. मात्र अजून अनेक अशा गोष्टी आहेत त्यावर संशोधन झाले तर कोल्हापूरच्या इतिहासाला अजून एक वेगळी दिशा मिळेल .

संदर्भ

1. देगलूरकर गो. ब., राणे अमरसिंह व इतर (संपा), युग्युगीन करवीर इतिहास दर्शन, भारतीय इतिहास संकलन समिती कोल्हापूर , 2010
2. मुलाख्यत – डॉ . डी. एच. पवार, भूगोल विभाग, शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर, 25 जानेवारी 2018
3. मुलाख्यत – उमाकांत राणीगा, इतिहास अभ्यासक , कोल्हापूर , 20 जानेवारी 2018
4. मुलाख्यत – विजय बारड, स्थानिक रहिवासी, चक्रेश्वरवाडी, तालुका – राधानगरी, जिल्हा – कोल्हापूर, 26 ऑक्टोबर 2017
5. प्रत्यक्ष भेट चक्रेश्वरवाडी – 26 ऑक्टोबर 2017 , 25 डिसेंबर 2017
- 6- www.webduniya.com